

Az erdélyi zsidó identitások Nagyromániában

Az első világháború után Romániához került kelet-magyarországi területeken az 1910-es népszámlálási adatok szerint 182 489, 1930-ban 192 833 izraelita vallású személy élt. A két világháború között tehát, a terület lakosságának 3,4 százaléka volt zsidó, akiknek a túlnyomó többsége (72–73%) magyar anyanyelvűnek vallotta magát 1910-ben és egy erőteljes magyarosodási folyamat utolsó fázisában leledzett az impériumváltás környékén.

Az 1918-at követő korszak erdélyi zsidó életvilágát több, egymással szoros összefüggésben álló problémakör vizsgálatával rekonstruálhatjuk.

Amikor az erdélyi zsidóságnak mint közösségnek az átalakulását, vagy az egyének szintjén végbemenő autoidentifikációs változásokat próbáljuk megérteni, akkor nem szorítkozhatunk csupán diskurzuselemzésre. Olyan tényezőket is figyelembe kell venni, mint az intézményi világ diverzifikálódása, a zsidósággal szemben alkalmazott, a magyarországitól eltérő román jogi gyakorlat, az antiszemitizmus román, magyar és német megnyilvánulási formái, a zsidóság gazdasági és társadalmi pozíciói, valamint az erdélyi zsidóság ideológiai megosztottsága.

Az intézményesülés területén a legfontosabb változást az elsősorban zsidó nemzeti alapon szerveződő világi struktúrák megjelenése hozta. Ennek eredményeként, a hitközségek infrastruktúrájára építkező hagyományos vallási életvilág kitágult, és létrejöttek a politikai-, gazdasági érdekképviselő, a zsidó oktatás- és kultúra fejlesztését, a szociális gondoskodást, a szakképzést és a testnevelést szolgáló szekuláris intézmények. Az érdekképviselői szervezetek közül az 1918 novemberében Kolozsvár székhellyel létrehozott Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség és az 1930-tól működő Zsidó Párt volt a legfontosabb. Lényegében a Zsidó Nemzeti Szövetség és annak vezető személyiségei indították be az erdélyi világi intézményesülési folyamatot és a legtöbb 1918 után létrehozott zsidó szervezet az ő kezdeményezésükre és felügyeletük alatt jött létre.

A Nemzeti Szövetség, a Zsidó Párt, a zsidó iskolák, az etnikai alapon szerveződő Zsidó Kishitel bankok, a zsidó nemzeti sajtónyilvánosságot biztosító Új Kelet (Kolozsvár), Neue Zeit–Új Kor (Temesvár), Néppünk (Nagyvárad) és a sportklubok identitásképző szerepéhez nem fér kétség. Működésük révén egyre több erdélyi izraelita identitásában toledott el a hangsúly a magyar, vagy a magyar-zsidó önképről az etnikai zsidó-tudatra. Ez az intézményesülés viszont nem a semmiből építkezett. A 19. század utolsó éveiben és a 20.

század első tizedében tevékenykedő cionista csoportosulások jelentették az előzményeket. Az 1917-es Balfour-deklaráció, amely elismerte a zsidó nemzeti otthon megteremtésének jogosságát Palesztina területén, az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek önrendelkezési jogát hirdető 1918-as wilsoni pontok és a kelet-magyarországi területek román hadsereg általi megszállása egy olyan nemzetközi és belpolitikai helyzetet teremtettek, amelyek a korábbi, elszigetelt zsidó nemzeti mozgalmat gyors kibontakozáshoz segítették. Mindehhez hozzájárultak Magyarország és az utódállamok vezetőinek a nyilatkozatai, valamint a háborút lezáró nemzetközi dokumentumok. Búza Barna földművelésügyi miniszter 1918. november 6-án országos nagygyűlésen éltette a zsidó nemzetet, Jászi Oszkár nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszter pedig, amikor megalakult a Zsidó Nemzeti Szövetség máramarosi csoportja, táviratban ismerte el a zsidó nemzeti szervezkedés jogosságát. A Románia által 1919-ben megkötött Kisebbségi Szerződés külön pontban (7. cikkely) rögzítette az ország területén élő zsidó lakosság állampolgári jogait, amely a későbbiekben a zsidóság külön nemzetiségi mivolta mellett érvelők (cionisták, román állami szervek) egyik fontos hivatkozási alapja lett. Habár a tényleges romániai kodifikációja csak később és az is faji szempontból történt meg, mégpedig az 1940-es Zsidó Statútum révén, 1919-től kezdve a *zsidó nemzetiség* fogalma jogi kategóriaként működött, jelentősen befolyásolva például az 1920-as és 1927-es népösszeírások, valamint az 1930-as népszámlálás erdélyi eredményeit.

Jogi szempontból az erdélyi zsidóság számára visszalépést jelentettek a határmódosulások. Az Osztrák–Magyar Monarchiában élvezett polgári és felekezeti egyenjogúságot egy bizonytalan és kiszámíthatatlan román állami törvénykezés váltotta fel. Az 1923-as román alkotmány ugyan garantálta a korábban *idegen* státuszúnak tekintett zsidóság egyenjogúságát, a következő évben viszont már tömegesen fosztották meg őket állampolgárságuktól. A román állami szabályozások kitértek többek között a hitközségek szervezetére és az oktatás nyelvére is. A monarchiabeli állapotokhoz képest a zsidó iskolák oktatási nyelvének magyarról románra történő megváltoztatása és a tananyag átalakulása (pl. az 1920-as évek első harmadától a zsidó iskolák tanrendjéből eltűnik a magyar-, viszont megjelenik a román és a héber nyelv- és irodalom) új integrációs csatornákat nyitott meg, de egyben át is alakította a fiatal generációk magyarsághoz fűződő viszonyát.

Az egyre erősödő román, magyar és német antiszemitizmus hatására az 1930-as évek második felétől egyfajta közösségi összezárkózás figyelhető meg az erdélyi zsidóságon belül, amely a Zsidó Nemzeti Szövetség növekvő tábora mellett a mindennapi életben is tetten érhető. Így

például, a zsidó vegyes házasságok aránya 1939-re jelentősen lecsökkent. Kolozsvár esetét véve példának, mindez azt jelentette, hogy amíg 1934-ben a zsidó személyeknek 10,5 százaléka választott keresztény partnert magának, addig 1939-ben már csak 5,9. Az egyes etnikumokhoz fűződő viszony minőségére utalnak a mélyebb adatok, amelyek szerint a csökkenő vegyesházassági tendenciák a magyar párválasztást érintették a legkevésbé. Ezzel szemben 1939-re nullára csökkent a német partnerekkel kötött frigyek száma.

Az erdélyi zsidóság tehát, korántsem volt egységes és nem is működött önálló *társadalomként*. A magyar identitású, vagy magyar–zsidó kettős kötődésű zsidóság képezte az egyik legnagyobb csoportot. Ők a kisebbségi magyar intézményi struktúrákba tagozódtak be és a magyar társadalom részét képezték, annak alrendszeribe épültek be. Magyar politikai, kulturális és gazdasági érdekeket képviseltek, a kapcsolathálójuk pedig elsősorban magyar és magyar-zsidó közegre terjedt ki. A másik, egyre duzzadó csoportot a cionista mozgalom hívei alkották, akik a második világháború előestéjére nagyjából $\frac{1}{4}$ -ét tették ki az erdélyi zsidóságnak. Ők egy alrendszereket (közigazgatásban való részvétel, önálló oktatási–tudományos intézményháló, politikai-, vallási-, kulturális és gazdasági intézmények) is működtetni képes zsidó kisebbségi társadalom létrehozásán dolgoztak. De még többen voltak azok, akik ugyan nem kapcsolódtak be a zsidó nemzeti mozgalmába, de a zsidó etnikai önmeghatározás felé mozdultak el és magyarságukat már csak kulturális kötődésként élték meg. Ez a réteg már vegyesen használta a zsidó etnikai alapon létrejött intézményeket és a magyar intézményi és érdekképviselői struktúrákat, kultúrafogyasztásban és nyelvhasználatban viszont még mindig szorosan kötődött a kisebbségi magyar társadalomhoz és annak kulturális termékeihez. Az előbbi kettőnél kisebb csoportokat alkottak a román- és a romániai zsidó integrációt szorgalmazók, a baloldali, nemzetfeletti mozgalmakhoz csatlakozók, valamint a főként Máramaros és Beszterce vidékén élő, magyarságba nem asszimilálódott haszidok. Az utóbbiak többsége nem tartotta járhatónak sem a cionizmust, sem az asszimilációt, úgy gondolva, hogy mind a kettő a vallásosságot és a zsidó hagyományokat veszélyezteti. A magyar identitású zsidóság egyik legmarkánsabb képviselője Kecskeméti Lipót nagyváradi neológ főrabbi volt. Cikkeiben és prédikációiban is támadta a zsidó nemzeti eszmét, és mindvégig azt hangoztatta, hogy a zsidóság a diaszpórában csak mint vallási közösség képes fennmaradni.

Az egyik legmeghatározóbb alternatíva a cionizmus, a magyar zsidóból zsidó zsidóvá válás útja volt, amely végső célként az őshazába történő kivándorlást jelölte meg. Ez az út

kezdetben nagyon sok ellenzőre talált zsidó körökben, az első időszakban a neológ és az ortodox rabbik jelentős része is szembefordult vele, azzal érvelve, hogy hosszú távon a cionista mozgalom a hitközségek gyengüléséhez, taglétszámuk csökkenéséhez vezet. Nagy visszhangot váltott tehát ki, Glasner Mózes kolozsvári ortodox főrabbi bejelentése az előljárásnak 1919. július 15-én, hogy feleségével együtt Palesztinába szándékozik kitelepedni. Ezt a lépést 1923-ban meg is tette. A Zsidó Nemzeti Szövetség számára Glasner alijája kitűnő demonstrációnak bizonyult. A Szövetség Kis Intézőbizottsága által szervezett búcsúztatásakor a kolozsvári Redout nagytermébe több száz fős tömeg gyűlt össze május 3-án és három nappal később is sokan kísérték el a pályaudvarra a távozó rabbit.

A cionisták, a zsidóságot nemzetként meghatározók elhatárolták magukat a magyarságtól és az asszimilációs út járhatatlanságát próbálták bizonyítani. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy megtagadták a magyar kultúrát, és nem vették tudomásul azokat a kapcsokat amelyek a magyarsághoz fűzték őket. Eisler Mátyás kolozsvári neológ rabbi például így vélekedett a zsidóság magyarsághoz fűződő viszonyáról: „Ami a magyarság és a zsidóság egymásra vonatkozását illeti, számosan vagyunk, akik nagy szimpátiát érzünk a magyarsággal szemben, mellyel együtt nemzetet alkottunk, és közös munkával fejlett állami életet építettünk. Jelentékeny részünk van a magyar közműveltségben és annak miként és milyen irányban való fejlődése nem közömbös számunkra. [...]”

A magyarságba nem asszimilálódott egyes ortodox, illetve haszid rétegek számára nem okozott nagyobb mértékű identitásválságot az impériumváltás. Az okot abban lehet keresni, hogy nekik biztos támpontot nyújtott a vallás, a vallási hagyományok. Ezek pedig hatalomváltozástól függetlenül is ugyanolyan rendszer alapján működtek. Identitásukat vallási elvek és nem nemzeti kritériumok határozták meg.

A haszid típusú különállóság kiváló példája volt Joel Teitelbaum, aki 1934-ben került Nagykárolyról a szatmári ortodox hitközség rabbiszékébe. Teitelbaum elítélte a cionizmus minden válfaját, így a vallásos alapon működő Mizrachi szervezetet is. 1933-ban, még nagykárolyi rabbiként isszúrt, azaz vallási tilalmat adott ki a helybeli Mizrachi csoport ellen. A Grünwald Jehuda alapította és Teitelbaum által 1934-ben átvett jesivában, mint ahogy még nagyon sok hasonló erdélyi haszid befolyás alatt álló oktatási intézményben (Dés, Margitta, Nagykároly, Máramarossziget, Szaplonca) világi tárgyakat a növendékek egyáltalán, vagy csak alig tanulhattak. A világi műveltség megszerzését a haszid rabbik többsége az asszimilációtól, majd a két világháború között a cionizmustól való félelmében nem

engedélyezte. Véleményük szerint mind a cionizmus, mind az asszimiláció a vallásosságot, a zsidó hagyományokat veszélyeztették.

Alternatívaként kínálkozott továbbá az új hatalomhoz történő alkalmazkodás, a románság felé való közeledés. Ez viszont kerülőútnak számított még a zsidóság szemében is, az illető közösségek árulásnak minősítették az olyan próbálkozásokat, amelyek túllépték az állammal szemben gyakorolt lojalitás és a romániai integrációhoz szükséges kompetenciák (nyelvi, kulturális, gazdasági) minimumát. A nyelvi és kulturális különbségek következtében a Román Zsidók Szövetségébe való belépés sem vált elfogadottá. Ezt igazolja Klein Miksa ügyvéd esete, aki az RZSSZ erdélyi fiókjának megalakítását követően marginalizálódott a Zsidó Nemzeti Szövetségen belül és csak az országrészek cionista szervezeteinek támogatásával létrejött Romániai Zsidó Pártban jutott újból fontosabb szerephez.

A baloldali nemzetfeletti, nem cionista mozgalmakhoz csatlakozó zsidóság lényegében kikerült a zsidó világból, közösségi életből. A Zsidó Nemzeti Szövetség alapítói és korai vezetői közé tartozó Kohn Hillel így jutott el a cionista baloldali mozgalomig, majd az 1924-től illegálisan működő Kommunista Pártig. A Pártba történő 1931-es belépése egyben a Zsidó Nemzeti Szövetséggel és a cionista mozgalommal való végleges szakítást is magával vonta.

A romániai viszonyok között az erdélyi zsidóság számára a nemzeti mozgalom, illetve a zsidó néphez való tartozás vállalása ígérkezett a legjárhatóbb – de nem konfliktusmentes – útnak. A román hatalom ugyanis nem gördített akadályokat a magyar anyanyelvű zsidóságnak a magyarságról való leválása elé, sőt egy 1924-es törvény megtiltotta számukra, hogy zsidó és román iskolákon kívül más tannyelvű intézményeket látogassanak. Természetesen a cionizmus felé történő fordulás koránt sem volt mentes az egyéni belső és külső vívódásoktól, konfliktusoktól.

A zsidó nemzeti mozgalom az impériumváltással kapott lehetőséget a kibontakozásra. A zsidók által is tragédiaként megélt események tehát, egyben lehetőséget/indokot adtak ezen irányzat időszerűségének hangoztatására. A cionizmus elkötelezettjei azt mondták, hogy az 1918/1919-es eseményekkel párhuzamos atrocitások, antiszemita megnyilvánulások voltak meghatározóak a nemzeti ébredésben. A hitleri hatalomátvételt követően az erdélyi cionista mozgalom asszimiláció-ellenes érvrendszerében a német zsidók példája is megjelent, akik hasonlóképpen olvadtak be a német társadalomba, mint a magyar társaik a magyar társadalomba, az 1930-as években viszont páriákká váltak.